

De missie van Maria Montessori (1870-1952)

Hélène Leenders

Hélène Leenders is historisch pedagoog en sedert haar promotie (1999) werkzaam bij de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Correspondentieadres: Valkenboslaan 152, 2563 CR Den Haag.

Inleiding

Maria Montessori is internationaal gezien een van de meest bekende pedagogen van de Eeuw van het Kind, iemand die vrijwel direct in verband gebracht wordt met haar 'kind-gerichte' methode voor onderwijsvernieuwing: de Methode Montessori. Montessori werd bekend als groot voorvechtster voor de Zaak van het Kind. Zij heeft over de hele wereld mensen geïnspireerd om zich voor een goede opvoeding van kinderen in te zetten - en doet dat tot op de dag van vandaag.

Vooraf in Duitsland en in Nederland is de Montessori-pedagogiek nog steeds een van de populairste vernieuwingsstromingen. Dit is niet alleen herkenbaar in het groeiend aantal scholen (Klaßen & Skiera, 1993), maar ook in het aantal publicaties van en over Montessori. In Nederland verscheen vorig jaar een biografie van de hand van Schwegman (1999). In Duitsland kwam in 1995 een vertaling uit van de belangrijke Montessori-biografie van Rita Kramer en in 1999 verschenen tevens een Duitse biografie (Hebenstreit, 1999) en een nieuwe Montessori-bibliografie (Montessori, 1999).

Deze biografische ijver hangt vermoedelijk samen met het feit dat zowel in Duitsland als in Nederland wordt teruggerepen op reformpedagogische ideeën-van-toen om hedendaagse onderwijsvernieuwing vorm te geven (zie Bast, 1996; Hellmich & Teigeler, 1999; Ludwig, 1999). Direct aan Montessori ontleend lijkt bijvoorbeeld de idee van 'zelfwerkzaamheid', die ten grondslag ligt aan het Nederlandse Studiehuis. Recent wordt in de kritische literatuur over de reformpedagogiek de vraag opgeworpen of dit teruggrijpen legitiem is, gezien de antropologische, leertheoretische en systematische problemen van de 'historische' reformpedagogiek (Bast, 1996). Tegen de achtergrond van dit kritische debat wil ik hier geen strikt biografische bijdrage leveren, maar ingaan op Maria Montessori en haar gedachtegoed. Aan de orde komt de missie van Montessori om kind en samenleving te redden. Die is er debet aan dat zijzelf, haar Methode en de verbreiding daarvan onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Afgesloten wordt met enige kritische kanttekeningen bij haar opvattingen.

De redding van kind en maatschappij

De grote verdienste van Maria Montessori ligt in haar talloze opmerkingen over het kind-eigene, die getuigen van goed waarnemen van kinderen, en in haar oproep aan alle volwassenen dit te respecteren. Talloze lezingen, die Montessori decennia lang hield in vele landen, vertolken de oproep goed te kijken naar kinderen en zich in hen in te leven (Leenders, 1999, pp. 27-28). Zij wil een andere houding tegenover het kind, resulterend in een nieuwe opvoeding. Er is volgens haar sprake van een 'strijd tussen volwassene en kind', waarbij volwassenen zich superieur voelen aan het kind en het daarom hun wil opleggen, waardoor de ontwikkeling van het kind wordt belemmerd en het

zielenleven onderdrukt. De bedoelingen van kinderen worden verkeerd begrepen. Het kind verschilt van de volwassene, omdat zijn activiteit gericht is op het innerlijke doel van zich-zelfvormen. Montessori roept op tot het respecteren van de innerlijkheid van het kind door vooral een afwachtende houding aan te nemen, goed te kijken naar het kind en te vertrouwen op diens eigen krachten.

Montessori's concept van een nieuwe opvoeding, dat zij in 1909 voor het eerst te boek stelde in *Il Metodo della Pedagogia Scientifica*, vertoont, in overeenstemming met de stand van de wetenschappelijke discussie van haar tijd, duidelijke invloeden van positivisme en evolutietheorie. Haar 'wetenschappelijke pedagogiek', zoals ze haar ideeën aanduidde, is gebaseerd op een ontwikkelingsleer die oproept tot het scheppen van ruimte voor een vrije, natuurlijke ontwikkeling: zelfopvoeding ('*autoeducazione*'). Omdat het wezen van ontwikkeling activiteit is, moet de ontwikkelingsbehoefte van het kind de mogelijkheid gegeven worden zich te realiseren, zodat het zich kan ontwikkelen op een wijze die past bij zijn natuurlijke predisposities. In aansluiting bij de negentiende-eeuwse Italiaanse positivistische antropologen die haar leermeesters waren, gaat Montessori ervan uit dat er in de wereld en in de maatschappij een immanente drang aanwezig is, gezond te worden. Parallel daaraan is ook het kind in aanleg gericht op de verwezenlijking van een gezonde, normale ontwikkeling. Binnen een vooronderstelde kosmische orde vervolmaakt het kind zichzelf, en daarmee de mensheid. Kinderen zijn de bron van gezondheid, zoals Montessori het uitdrukt, zij openen de poort naar het normale leven en als we hen goed leren kennen, vormen zij voor ons 'een nauwkeurige gids voor de studie van de menselijke normaliteit' (Montessori, 1934, p. 34).

Maar de bestaande, niet-gezonde maatschappij zet dit vermogen van kinderen onder druk en dat maakt dat het kind vooralsnog slachtoffer is van een verkeerde benadering door volwassenen. Montessori stelt zich derhalve 'de bevrijding van het kind' ten doel, wat in haar opinie betekent dat het kind 'genormaliseerd' moet worden en 'bevrijd' van 'deviaties, afwijkingen van het normale' of 'fouten' (Montessori, 1934, p. 34). Daartoe moeten we volgens haar de factoren die een gezonde ontwikkeling belemmeren of promoten op 'wetenschappelijke wijze' bestuderen. Dit leidt tot de oplossing die zij voorstelt: haar Methode. In haar woorden:

'We geloven dat er in het kind een onbewuste kracht aanwezig is, die hem tot gezonde groei leidt, en dat het kind luistert naar deze innerlijke stem. En de ondervinding heeft ons getoond dat deze kracht behoefte heeft om in verbinding gebracht te worden met uiterlijke voorwerpen, om tot uiting te komen' (Montessori, 1923, p. 33).

Zij geloofde bij experiment ontdekken te hebben hoe de normale kinderlijke ontwikkeling verloopt. Op deze overtuiging heeft zij haar Methode geënt: een serie ontwikkelingsmaterialen, die experimenteel-wetenschappelijk zouden zijn vastgelegd. Maar behalve lijsten waarop lengte, gewicht en schedelomvang van kinderen werden bijgehouden (in *Il Metodo*) en grafieken over het verloop van de aandacht (in *deAutoeducazione*) ontbreken experimentele data. Het ontbreken van een serieuze verantwoording staat haaks op de zeer preciese omschrijving van het materiaal aan de hand waarvan het kinderlijke leren en de kinderlijke ontwikkeling plaats kan hebben.

Montessori had een *missie*: het kind en de samenleving, ja zelfs de wereld redden. Ze was ervan overtuigd dat wanneer de opvoeding veranderd werd op de door haar voorgestelde wijze, het met

het kind en met de samenleving goed zou komen. Zij meende gezien te hebben dat er krachten in het kind schuilen, die tot dan toe bijna niemand opgemerkt had en zij meende de fundamentele behoeften van het kind te kennen en te weten hoe zijn ontwikkeling in elkaar steekt. Op deze aannames bouwde ze haar methode op, waarbij ze het scheppen van ruimte voor de ontwikkeling van het kind, paradoxaal genoeg, invulde met strikte regels en voorgeschreven materialen. Voor Montessori lag in precies háár methode, zoals zij die had vastgelegd, de garantie voor de realisatie van de natuurlijke ontwikkeling van het kind besloten. Vanuit die overtuiging zette zij zich vanaf de jaren twintig vooral in voor de verbreiding van haar methode.

Enige kritische opmerkingen

De Montessori-pedagogiek is te begrijpen als een geheel van praktisch-didactische aanwijzingen (op grond van bepaalde antropologische en psychologische vooronderstellingen ten aanzien van het kind, het leren van kinderen en de kinderlijke ontwikkeling) die een volledig omschreven methode voor opvoeding van het jonge kind opleveren: met een precies voorgeschreven gebruik van alleen haar materialen en oefeningen. Een dusdanig ingevulde methode heeft het grote voordeel van directe praktisch-didactische inzetbaarheid, terwijl ze door allerlei groepen verder in te vullen is met bijvoorbeeld leerplan-inhoudelijke voorstellen. Niet alleen het opvoedingsdoel, óók de leerinhouden, het over te dragen cultuurgoed zijn voor allerlei groeperingen zelf invulbaar. Montessori zegt niets over *wat* kinderen moeten leren, alleen hoe. Karakteristiek voor de Montessori-methode is bovendien dat de leerkracht de rol van *trait d'union* tussen leerling en materiaal krijgt, en daarmee lijkt de methode levensbeschouwelijk neutraal en a-politiek te zijn.

Politiek-strategisch gezien moge het een voordeel zijn dat de Montessoripedagogiek in heel uiteenlopende contexten past. Dit verklaart immers mede waarom er zoveel verschillende vormen van Montessori-pedagogiek konden ontstaan, die in overeenstemming waren met Montessori's theorie, en die daarmee ook haar goedkeuring konden wegdragen. Pedagogisch gezien, echter, is het een zwakte en een risico. Een dergelijke methode is in principe ook bruikbaar voor groepen met ondemocratische doeleinden. Bovendien leidt ook de Montessoripedagogiek *zelf*, door Montessori's eigen assumpties, tot *een zeer bepaalde vorm van* vrijheid en individualiteit. Laat ik beide punten nader toelichten.

In mijn proefschrift wordt de ideologische bruikbaarheid van de Montessori Methode voor de fascistische Staatsopvoeding in Italië in de jaren twintig en begin jaren dertig getoond (Leenders, 1999). De Italiaanse casus laat zien dat de kind-gerichte benadering van Montessori verenigbaar was met collectivistische doeleinden, net zoals de Montessori-vrijheid verbonden kon worden met de onvrijheid van de fascistische karaktervorming. Natuurlijk kunnen veel opvoedkundige theorieën misbruikt worden in de extreme situatie van een totalitaire staat. Inderdaad is een methode bijna overal toepasbaar, wanneer de doelstellingen slechts formeel omschreven worden en er geen eisen aan de verdere invulling van het leerplan gesteld worden. Karakteristiek voor de Montessori-pedagogiek is echter, dat ze tegelijkertijd als *praktijk*-theorie beladen is met strenge voorschriften voor die praktijk. In precies deze combinatie van formele doelstelling en exclusieve gerichtheid op het methodische ligt de theorie-immanente verklaring van het tijdelijke succes van de Montessori-pedagogiek onder Italiaans fascistisch bewind.

Daarmee illustreert het Italiaanse voorbeeld de zwakte van Montessori's theorie. Dat brengt mij bij

het tweede punt van kritiek. Zowel de pedagogische vooronderstellingen bij haar omvattende theorie als de uitwerking daarvan in haar methode, zijn discutabel. Zij vat het scheppen van ruimte voor de ('natuurlijke') ontwikkeling van een kind op als het benutten van strikt voorgeschreven materialen. Alleen deze materialen, aangewend zoals zij dat precies voorschreef, zouden het kind in staat stellen zijn 'zelfopvoeding' te realiseren. Dit berust op een aantal wetenschappelijk niet bewijsbare vooronderstellingen, namelijk dat kinderen van nature gericht zijn op een goede ontwikkeling, dat de ontwikkeling van alle kinderen in principe gelijk is en dat haar materiaal het enig mogelijke is. Montessori gaat ervan uit dat in principe de individuele ontwikkeling van kinderen te vatten is onder een omvattend, universeel begrip 'individu'. Aan deze universaliteitsclaim kleefde het bezwaar, dat de eigen ontwikkeling van elk kind niet principieel af kan wijken van wat zij ziet als universele ontwikkeling. Daarmee gaat zij voorbij aan verschillen *tussen* kinderen. Feitelijk maakt de Montessoripedagogiek alleen onderscheid in tempo van ontwikkeling (via de observerende rol van de leerkracht, die toeziet op de rijpheid).

Bij Montessori is *normaliteit* de drijfveer van de vrije ('natuurlijke') ontwikkeling: alle ontwikkeling is gericht op het goede, normale. Wanneer zij bijvoorbeeld zegt: 'Een kind, dat geleerd heeft vrij te zijn, giet geen wijn in een bord, hangt niet de schoenen aan een touwtje of om de hals, gebruikt niet de microscoop als presse-papier' (Montessori, 1920, p. 22), dan interpreteert zij dit soort kinderlijk gedrag als een uiting van onvrijheid van een kind, dat zich nog niet op de weg van de normaliteit bevindt. Maar wat is daar nu eigenlijk verkeerd aan? Het citaat laat zien dat Montessori *meent* de natuurlijke ontwikkeling te dienen terwijl ze *in feite* een uiterst normatief geladen, op prescripties berustende, praktijk schetst. Voor haar is zelfopvoeding niets anders dan de realisatie, in vrijheid, van een goede ontwikkeling. Wat kinderen willen, valt dan samen met wat ze moeten. Maar we dienen ons te realiseren dat in de Montessori-pedagogiek de criteria om voor of tegen iets te kiezen ontbreken. Het materiaal is immers het enig juiste en het is universeel - en de ontwikkeling is van de natuur van het kind uit goed, noodzakelijk, en daarmee vrij. Dit betekent dat een andere ontwikkeling onmogelijk is. Montessori's vrijheid-om-te-kiezen betekent in werkelijkheid: kiezen, waarvoor het kind *geacht* wordt te kiezen. Daarmee garandeert de Montessoripedagogiek *in zichzelf* noch ontwikkeling in vrijheid, noch respect voor de kinderlijke individualiteit.

Literatuur

Bast, R. (1996). Kulturkritik und Erziehung: Anspruch und Grenzen der Reformpädagogik. Dortmund: Projekt-Verlag.

Hebenstreit, S. (1999). Maria Montessori. Eine Einführung in ihr Leben und Werk. Freiburg: Klinkhardt.

Hellmich, A. & Teigeler, P. (1999). Montessori-, Freinet-, Waldorfpädagogik. Konzeption und aktuelle Praxis. Beltz Verlag.

Klaßen, Th. F. & Skiera, E. (1993). Handbuch der Reformpädagogik und alternativen Schulen in Europa. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.

Kramer, R. (1995). Maria Montessori. Leben und Werk einer großen Frau. Tübingen: Fischer.

Leenders, H. (1999). Montessori en fascistisch Italië. Een receptie-geschiedenis. Baarn: Intro.

Ludwig, H. (1999). Montessori-Pädagogik in der Diskussion. Aktuelle Forschungen und internationale Entwicklungen. Freiburg: Herder.

Montessori, M. (1909). Il Metodo della Pedagogia Scientifica applicato all'educazione nelle Case dei Bambini. Citta di Castello: Loescher.

Montessori, M. (1916). L'Autoeducazione nelle scuole elementari. Roma: Maglione & Strini.

Montessori, M. (1920). Montessori-voordrachten. Correspondentieblad van den Bond van Onderwijzeressen bij het Fröbelonderwijs, 16, 17-18, 21-22, 25-26.

Montessori, M. (1923). De ouderavonden. Montessori Opvoeding 6, 139-143; 7, 17-22, 25-27, 33- 34.

Montessori, M. (1934). De geestelijke wedergeboorte van den mensch. Montessori Opvoeding, 17, 33-34, 42-44.

Montessori, M. (1999). Maria Montessori - Bibliographie 1909-1996. Freiburg: Klinkhardt.

Schwegman, M. (1999). Maria Montessori 1870-1952. Amsterdam: University Press.